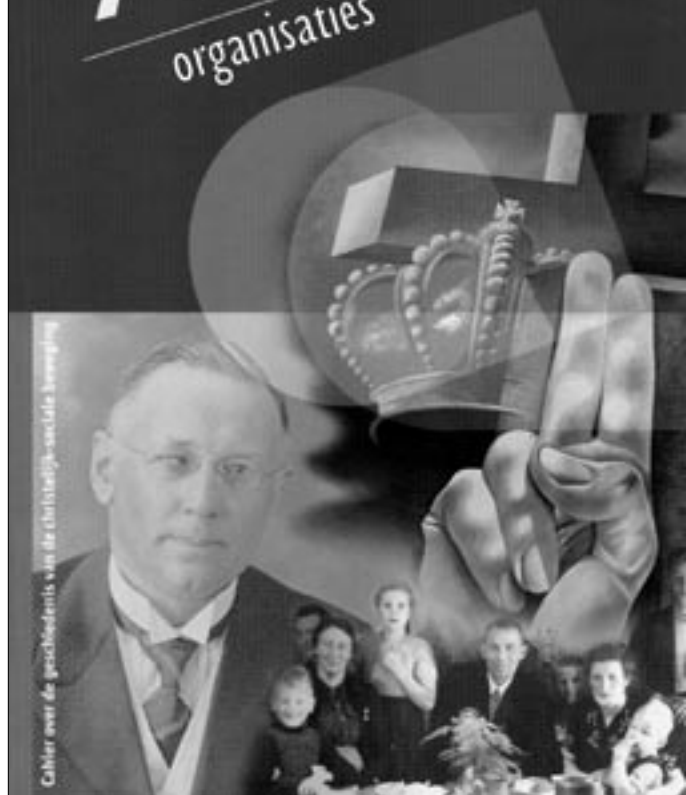

2007

7 Geïnspireerde organisaties

Cabier over de geschiedenis van de christelijk-sociale beweging

PROJECT
GESCHIEDENIS VAN DE
CHRISTELIJK-SOCIALE
BEWEGING

Overzicht van activiteiten
over het jaar 2007

Amsterdam 2008

CSB

Aan het Historisch Documentatiecentrum Nederlands Protestantisme (HDC) van de Vrije Universiteit (VU) loopt vanaf 2002 het onderzoeksproject Geschiedenis van de Christelijk-Sociale Beweging (CSB-project).

Het project werd mede mogelijk gemaakt door een belangrijke startsubsidie van de Stichting Alfa Omega.

De doelstelling van het project is het verrichten, coördineren, stimuleren en actualiseren van onderzoek naar de protestants-christelijke sociale beweging.

Projectgroep Geschiedenis Christelijk-Sociale Beweging, Historisch Documentatiecentrum Nederlands Protestantisme Vrije Universiteit Amsterdam

Post- en bezoekadres – Projectgroep CSB Hoofdgebouw Kamer 1E-18
De Boelelaan 1105 1081 HV Amsterdam

Telefoon – 020-5985275

Projectgroep – drs. W.P. Beekers, coördinator (w.beekers@ubvu.vu.nl);
dr. P.E. Werkman (p.werkman@ubvu.vu.nl) en dr. R.E. van der Woude
(r.vd.woude@ubvu.vu.nl)

Onderzoeker – drs. P.W. van Trigt, onderzoek blindenzorg

Stuurgroep – prof.dr. G. Harinck; prof.dr. D.Th. Kuiper; prof.dr. G.J. Schutte
en prof.dr. J.C. Kennedy

Foto's omslag: Promotie Paul Werkman op 8 juni 2007 (foto's: Hans Seijlhouwer)

INHOUD

Inleiding 7

Organisatie 9

Onderzoek 13

Overige wetenschappelijke activiteiten 19

Publieksactiviteiten 25

Overzicht publicaties 31

INLEIDING

In 2007 brak voor het project *Geschiedenis van de Christelijk Sociale Beweging* een tijd van bezinning aan. Het onderzoeksproject was toe aan een tussentijdse evaluatie die al bij de start in 2002 beoogd was. De evaluatie bleek nuttig en resulteerde in concrete voorbereidingen op het toekomstige werk.

De aanleiding voor een tussentijdse evaluatie was een kritische reflectie van de Stichting Alfa Omega, de belangrijkste subsidiegever van het project, op bepaalde aspecten van de voortgang. Verschillende besprekingen werden belegd om de resultaten van het project te beoordelen aan de hand van de oorspronkelijke doelstellingen. Hierin kwamen de stichting en het Documentatiecentrum voor een belangrijk deel tot dezelfde conclusies.

Gesteld mag worden dat het CSB-project op het terrein van het wetenschappelijke onderzoek zijn vruchten afwerpt. Er is een duidelijke onderzoekslijn gekozen en gevolgd. Verschillende projecten, gesteund door diverse financiers, zijn opgestart of zijn al in volle gang en hebben reeds tot publicaties geleid. Wat betreft het jaar 2007 kan gewezen worden op twee belangrijke gebeurtenissen. Op 8 juni verwerfde CSB-medewerker Paul Werkman de doctorstitel op basis van zijn onderzoek naar het Christelijk Nationaal Vakverbond. In het najaar kreeg het project een nieuwe medewerker in de persoon van Paul van Trigt die promotieonderzoek doet naar de protestants-christelijke visie op blindenzorg.

Moeilijker is het gebleken om vorm te geven aan maatschappelijke doorwerking van het project. Het interesseren van nieuwe publieksmedia of betrokken maatschappelijke organisaties voor de geschiedenis van de christelijk-sociale beweging is niet eenvoudig. Het is de uitdaging om, binnen de grenzen van de wetenschappelijke opzet van het project, te zoeken naar verdieping van actuele maatschappelijke discussies vanuit het historisch onderzoek. Daarbij is het ook van belang, waar mogelijk, het CSB-onderzoek te blijven verbinden aan andere

wetenschappelijke projecten, binnen of buiten de Vrije Universiteit.

In het verslagjaar werd een begin gemaakt met nieuwe plannen op communicatief vlak. In juni 2007 werd een communicatieplan gepresenteerd waarin de kaders werden geschetst van de maatschappelijke doorwerking van het project. Hoewel buiten het verslagjaar vallend, mag genoemd worden dat Wouter Beekers vanaf juli 2008 als coördinator is aangesteld om hierin blijvend te investeren. Door deze ontwikkelingen presenteren wij het jaarverslag later dan gebruikelijk.

Het werk heeft evenwel niet stil gelegen. Niet alleen is er veel ondernomen op het gebied van onderzoek en wetenschap, ook op het gebied van publieksactiviteiten zijn in 2007 veel initiatieven ontplooid. In dit jaarverslag gaan wij in op de organisatorische ontwikkelingen, op onderzoeks- en andere wetenschappelijke activiteiten en op publieksgerichte initiatieven. Ten slotte geven we een overzicht van de belangrijkste publicaties in 2007. Het was een productief jaar.

Amsterdam, juni 2008

Wouter Beekers
Paul Werkman
Rolf van der Woude

ORGANISATIE

Verskillende ontwikkelingen hebben in 2007 geleid tot een bredere inbedding van het project. Het HDC, waar het project is ondergebracht, functioneerde lange tijd als zelfstandige instelling binnen de Vrije Universiteit. In het voorjaar werd het centrum ondergebracht in de universiteitsbibliotheek waardoor de mogelijkheden van het centrum om zijn onderzoek en collectie toegankelijk te maken werden vergroot.

Het netwerk van het CSB-project werd verder vergroot door ontwikkelingen in de stuurgroep. De voorzitter van de stuurgroep en directeur van het documentatiecentrum, prof.dr. George Harinck, die al een leerstoel bekleedde te Kampen, werd benoemd tot hoogleraar geschiedenis van het neocalvinisme in de faculteit der Letteren en de faculteit Theologie. Prof.dr. James Kennedy werd benoemd als hoogleraar Nederlandse Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en bleef in die hoedanigheid lid van de stuurgroep. Prof.dr. Gerrit Schutte ging in het verslagjaar met emeritaat, wat geen vermindering van zijn wetenschappelijke activiteiten betekende.

Een belangrijke gebeurtenis voor het CSB-project was de promotie van Paul Werkman in juni van het verslagjaar. Het onderwerp van zijn promotie was de geschiedenis van het CNV waaraan hij al verschillende artikelen wijdde. De promotiecommissie werd gevormd door prof.dr. Jan de Bruijn, prof.dr. Gerrit Schutte en prof.dr. Jan Jacob van Dijk, die allen nauw bij het project betrokken waren.

Ten slotte werd het onderzoeksteam uitgebreid met een nieuwe onderzoeker. Met financiële steun van de Stichting Bartiméus Sonneheerdt te Doorn doet Paul van Trigt onderzoek naar de geschiedenis van de protestants-christelijke blindenzorg. Hij is, als promovendus van Harinck, aangesteld bij de faculteit der Letteren en kreeg een werkruimte aan het HDC.

Paul van Trigt en christelijk-sociale blindenzorg

Van Trigt is sinds september 2007 verbonden aan het CSB-project. Een kort interview over zijn onderzoek naar de blindenzorg in Nederland.

Kun je uitleggen wat je promotieonderzoek precies inhoudt? 'In mijn onderzoek staan mensen centraal. Ik onderzoek welke mensen betrokken zijn bij de blindenzorg van Sonneheerdt, hoe ze betrokken zijn en waarom. Om tot een goed antwoord op deze vragen te komen, zal ik regelmatig vergelijkingen maken met andere organisaties en de situatie in het buitenland. Het gaat ons niet om een instituutsgeschiedenis, maar om de geschiedenis van Sonneheerdt te plaatsen in een context. De context betreft het denken over en ontwikkelingen in de filantropie, religie en integratie van mensen met een handicap.'

Hoe ben je betrokken geraakt bij dit onderzoek? 'Ik word al jaren gefascineerd door de rol die religie in de moderne samenleving speelde en speelt. Nadat ik mijn studie geschiedenis aan de Vrije Universiteit had afgerond, wilde ik graag onderzoek doen naar een onderwerp dat verband houdt met deze thematiek. Zo publiceerde ik in 2007 ook al een boekje over de naoorlogse geschiedenis van de Joodse Gemeente Rotterdam. Het onderzoek naar Sonneheerdt is een prachtige mogelijkheid om het samenspel tussen blindenzorg, religie, politiek en samenleving te onderzoeken.'

Kun je wat met het kader dat het CSB-project voor onderzoek wil geven? 'Dat kader is nuttig omdat het verzuilde en door politieke standpunten bepaalde geschiedschrijving wil overstijgen en vanuit een internationaal vergelijkend perspectief wil werken. Ook de reeds gepubliceerde geschiedenissen van protestants-christelijke organisaties bieden bruikbaar vergelijkingsmateriaal.'

Heeft je onderzoek een actuele waarde? 'Die waarde is volgens mij meestal indirect. Zo zal mijn onderzoek inzicht geven in de manier waarop wij zorg en filantropie in Nederland organiseerden, hoe wij in de samenleving omgingen met blindheid en welke rol religie bij dit alles speelde. Ik kan me voorstellen dat die inzichten interessant kunnen zijn voor de huidige vormgeving van de zorg of voor organisaties die zich nog steeds willen laten inspireren door het christelijk-sociale gedachtegoed.'

Medewerkers in 2007

Dr. P.E. Werman (0,2 fte), coördinator

Dr. R.E. van der Woude (1,0 fte), coördinator

Drs. W.P. Beekers (1,0 fte), onderzoek Patrimonium en woningcorporaties

Drs. P.W. van Trigt (vanaf 1 september, 0,8 fte), onderzoek blindenzorg

Subsidiegevers voor onderzoek en publicaties in 2007

ABN AMRO Historisch Archief

Aedes vereniging van woningcorporaties

Campina

CNV

Damen Shipyards Group

Dr. M. van Wichenstichting

J. Groen, Voorburg

Koninklijke DSM NV

Koninklijke Philips Electronics NV

MerweOord BV

Stichting Adriaan Borst Fonds

Stichting Alfa Omega

Stichting Bartiméus Sonneheerdt

Stichting Dr. Abraham Kuyperfonds

Stichting ter Bevordering van de Christelijke Pers in Nederland

VNO-NCW

Woningstichting Rochdale

H.E.S. Woldring en de Hovy-bar

Prof.dr. Woldring, decaan van de Faculteit der Wijsbegeerte aan de VU, zet zich in voor een herwaardering van een van de voormannen van de christelijk-sociale beweging: Willem Hovy. Een kort vraaggesprek.

Waar komt uw belangstelling voor Hovy vandaan? 'Sinds kort werk ik aan een onderzoek naar de geschiedenis van de Faculteit der Wijsbegeerte aan de VU. Toen ik mij bezighield met de oprichting van de VU, trok de rol van de ondernemer Hovy mijn aandacht. Het was bij Hovy thuis dat de plannen tot de oprichting van een orthodox-christelijke universiteit ontstonden. Het idee om tot de oprichting van een nieuwe universiteit te komen was alleen serieus te nemen, omdat de gefortuneerde bierbrouwer Hovy wilde investeren. Hij zou 25.000 gulden aan startkapitaal doneren, een waanzinnig bedrag in die tijd. Hovy werd president-directeur en speelde lange tijd een belangrijke bestuurlijke rol in de VU.'

Tijd voor een standbeeld? 'Nou ja, de man kan op allerlei manieren geëerd worden. Ik heb iemand wel eens horen suggereren dat de VU een "Hovybar" moet krijgen, waar bier volgens het recept van Hovy geschonken wordt. Zonder gekheid, verschillende universiteiten hebben collegezalen genoemd naar mensen waar de universiteit veel aan te danken heeft, dat zou een goed idee kunnen zijn.'

En als een student u dan vraagt naar het belang de naamgever van zò'n zaal? 'Ik geloof niet dat ik veel problemen zou hebben om dat uit te leggen. De maatschappelijke betekenis van Hovy is groot. Hij was een begaafd ondernemer, zakelijk, maar ook intelligent en politiek geëngageerd. Hij was zeer bewogen met de mensen om hem heen. Slaat u het biografisch portret van Rolf van de Woude in *Geloof in eigen zaak* er maar op na! Hij was bijvoorbeeld een was de eerste die zijn werknemers een pensioenregeling aanbood. En zijn betrokkenheid bij de VU is een goed voorbeeld van de ontmoeting van wetenschap en maatschappij, waar we nu allemaal naar streven.'

ONDERZOEK

Publicaties

In juni 2007 kreeg ruim twintig jaar onderzoek van Paul Werkman over de geschiedenis van het CNV zijn weerslag in het proefschrift *'Laat uw doel hervorming zijn!'* Werkman ontleende de titelwoorden van zijn dissertatie aan de eerste liederenbundel van het CNV en benadrukt daarmee de ambitie van het vakverbond een belangen- en veranderingsbeweging van werknemers te zijn. Hij verzet zich daarmee tegen het traditionele beeld als zou de protestantse arbeidersbeweging om principiële redenen geen wezenlijke bijdrage hebben geleverd aan de bevrijding van de arbeider. Zijn stellingname spoort met een internationale herwaardering van de christelijke vakbeweging die in de jaren negentig is ingezet.

In zijn dissertatie geeft Werkman aan dat het CNV aanvankelijk inderdaad een grote terughoudendheid ten aanzien van maatschappijhervorming aan de dag legde, mede als gevolg van de agrarisch-ambachtelijke achterban. Hij benadrukt echter dat het CNV wel streefde naar een invoering van medezeggenschap en verbetering van de arbeidsomstandigheden, wat tot kritiek van geestverwanten leidde. In samenwerking met de andere vakbonden speelde het CNV ook een belangrijke rol in de hervorming van de naoorlogse sociaal-economische orde. Werkman komt tot de conclusie dat de verschillen tussen de diverse vakbewegingen eerder temporeel en gradueel dan fundamenteel bleken te zijn.

In het vijftiende nummer van het *Jaarboek voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme na 1800*, dat was gewijd aan de rol van het spoorwegen net in de eenwording van protestants-christelijk Nederland, schreef Van der Woude over de groei van de organisatie van het Nederlands Werkliedenverbond 'Patrimonium' en de rol die de uitbreidingen van het spoor- en tramwegennet daarbij hebben gespeeld.

In de Passagereeks van het HDC verscheen Cor Groenewolds biografie van J.R. Slotemaker de Bruïne (1869-1941), getiteld *'Christelijk*

en sociaal. Slotemaker wees voortdurend op de sociale verantwoordelijkheid van christenen. Hij was hervormd predikant, hoogleraar theologie in Utrecht, bestuurder van de Christelijk Nationale Werkmansbond, Tweede-Kamerlid voor de CHU en minister van Sociale Zaken en Onderwijs.

In 2007 verscheen van de hand van Herman Broers de geschiedschrijving van twintig jaar Christelijke Hogeschool Windesheim: *Onrust in de wijngaard* (Waanders, Zwolle). Het initiatief kwam van CSB-medewerker Werkman. In het boek beschrijft Broers de ontwikkelingen in de onderwijsvisie van Windesheim en de plaats van de Hogeschool in de stad Zwolle.

Lopend onderzoek

In het verslagjaar liepen verschillende onderzoeken in het kader van het CSB-project. Het onderzoek naar de geschiedenis van de Amsterdamse woningstichting Patrimonium, dat is geïnitieerd in 2004, naderde zijn voltooiing. In de redactieraad werd verder gedacht over de presentatie van de resultaten die voor eind 2008 gepland staat.

Na zijn promotie werkt Werkman samen met De Bruijn verder aan de afronding van het tweede deel van de biografie van vakbondsleider Marinus Ruppert. Ze hopen de resultaten binnen afzienbare tijd te kunnen presenteren.

In het kader van zijn promotieonderzoek, naar de historische vraag welke positie woningcorporaties in de maatschappij moeten innemen, rondde Wouter Beekers in maart zijn pilotstudy af, getiteld 'Verkenningen in het belang van de volkshuisvesting'. In verband met zijn nieuwe functie bij het HDC per 1 juli 2008 werd het onderzoekstraject, in goed overleg met de subsidiënt Aedes vereniging van woningcorporaties, verlengd tot eind 2011.

Acquisitie

Van meet af aan wilde het CSB-project ook nieuw onderzoek initiëren. In het verslagjaar waren er gesprekken gaande met verschillende maatschappelijke partners over mogelijk onderzoek. Het contact met Bartiméus Sonneheerdt leidde tot een overeenkomst waarbij sprake is van ordening en overdracht van archiefmateriaal en onderzoek naar de geschiedenis van de stichting.

Van de overige verkennende gesprekken die plaatsvonden mogen er twee met name genoemd worden. De NCRV bleek geïnteresseerd in een onderzoek naar de manier waarop in de geschiedenis uiting is ge-

geven aan haar levensbeschouwelijke identiteit. Verder verkenden het Documentatiecentrum en de EO de mogelijkheden om onderzoek te doen naar de reactie vanuit het protestants-christelijke bevolkingsdeel op de processen van secularisatie en ontzuiling die vanaf de jaren zestig in een stroomversnelling raakten. Bij dit initiatief werden verschillende organisaties betrokken, waaronder het *Nederlands Dagblad*, het *Reformatorisch Dagblad*, de Christelijke Hogeschool Ede en de Evangelische Hogeschool te Amersfoort. De genoemde contacten hebben inmiddels geleid tot concrete resultaten, die echter buiten het verslagjaar vallen.

Tot op heden vindt het meeste onderzoek in het kader van het CSB-project plaats met subsidies van maatschappelijke organisaties. Het zogenaamde opdrachtonderzoek is in de geschiedwetenschap in opkomst. Het is daarbij, voor beide partijen, van belang te zoeken naar een goede vormgeving van het onderzoek. Vanuit die gedachte nam Beekers het initiatief om te komen tot 'richtlijnen voor historisch-wetenschappelijk onderzoek in opdracht'. Zijn initiatief werd ondersteund door achttien historische onderzoeksinstituten en ondersteund door de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.

Richtlijnen voor historisch-wetenschappelijk onderzoek in opdracht

Vooraf

Deze richtlijnen zijn bedoeld voor historisch-wetenschappelijk onderzoek in opdracht van derden. De richtlijnen zijn gebaseerd op de 'verklaring van wetenschappelijke onafhankelijkheid', opgesteld door de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen in 2005. De richtlijnen worden gehanteerd door de ondertekenaars.

1. Opzet

De formulering van (het doel van) de opdracht komt in overleg tussen de opdrachtgever en opdrachtnemer tot stand. De inhoudelijke uitkomst van wetenschappelijke opdrachten staat niet vast en de financiering is onafhankelijk van de inhoudelijke uitkomst.

2. Toegankelijkheid bronnenmateriaal

Het verstrekken van een onderzoeksopdracht houdt in dat de opdrachtgever zijn relevante bronnenmateriaal tijdig beschikbaar stelt aan de opdrachtnemer. De auteurs zullen prudentie in acht nemen ten aanzien van zaken die de persoonlijke levenssfeer of zakelijke belangen van personen of organisaties kunnen schaden.

3. Openbaarmaking onderzoeksresultaten

- a. Wetenschappelijke onderzoeksresultaten worden openbaar gemaakt. In het contract wordt de wijze en de termijn van openbaarmaking overeengekomen. Daarbij is maximaal twaalf maanden redelijk te achten. Indien de opdrachtgever geen gebruik maakt van zijn eventuele publicatierecht binnen de afgesproken termijn vervalt dat aan de opdrachtnemer.
- b. In het contract kunnen afspraken gemaakt worden over de mogelijkheid om gedurende de looptijd van het onderzoek over de onderzoeksresultaten te publiceren. Na afloop van het onderzoek hebben de auteurs het recht hun onderzoeksresultaten publiek te presenteren en te gebruiken voor nieuw wetenschappelijk onderzoek.

4. Begeleiding onderzoek

De begeleiding van het onderzoek valt onder de verantwoordelijkheid van de opdrachtnemer. In het contract kan worden besloten tot het instellen van een begeleidingscommissie, waarbij heldere afspraken worden gemaakt over haar rol en bevoegdheden. Daarbij is het uitgangspunt dat

in het geval van een geschil de wetenschappelijke stem doorslaggevend is.

5. Transparantie

De resulterende publicatie vermeldt de auteur, opdrachtgever, opdrachtnemer, de samenstelling van een eventuele begeleidingscommissie deze richtlijnen.

Deze richtlijnen zijn ondertekend door:

Archief- en Documentatiecentrum van de Gereformeerde Kerken te Kampen

Biografie Instituut aan de Rijksuniversiteit Groningen

Centrum voor Parlementaire Geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen

Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen aan de Rijksuniversiteit Groningen

Fryske Akademy te Leeuwarden

Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden) aan de Vrije Universiteit Amsterdam

Instituut voor Nederlandse Geschiedenis te Den Haag

Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging te Amsterdam

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam

Katholiek Documentatiecentrum aan de Radboud Universiteit Nijmegen

Koninklijk Instituut voor Land-, Taal- en Volkenkunde te Leiden

Meertens Instituut te Amsterdam

Nederlands Agronomisch Historisch Instituut aan de Rijksuniversiteit Groningen en Universiteit Wageningen

Nederlands Instituut voor Militaire Historie te Den Haag

Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie te Amsterdam

Onderzoeksinstituut voor Geschiedenis en Cultuur aan de Universiteit Utrecht

Roosevelt Study Center te Middelburg

Stichting Historie der Techniek aan de Technische Universiteit Eindhoven

Koninklijke
Nederlandse
Akademie van
Wetenschappen

Krijttekening van Willem Hovy door Martha Voullaire
(collectie Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands
Protestantisme (1800-heden) Vrije Universiteit Amsterdam)

OVERIGE WETENSCHAPPELIJKE ACTIVITEITEN

Begeleiding en redactiewerk

In 2007 benoemde het College van Bestuur van de Vrije Universiteit projectmedewerker Werkman tot lid van de Historische Commissie van de VU. Deze commissie entameert en begeleidt uiteenlopende projecten en activiteiten betreffende de geschiedenis van de VU en de Christelijke Hogeschool Windesheim. In het overleg vroeg Werkman onder meer aandacht voor de institutionele en personele relaties van de VU en haar geledingen met het maatschappelijk middenveld. Werkman maakte tevens deel uit van de redactiecommissie die toezag op het onderzoek van zijn oud-student Herman Broers, die de geschiedenis van de Christelijke Hogeschool Windesheim beschreef.

Naar aanleiding van zijn biografisch portret van Willem Hovy in *Ge-loof in eigen zaak* zocht de Stichting De Gekroonde Valk begin 2007 contact met Rolf van der Woude. Deze stichting is opgericht om een geschiedenis van de brouwerij De Gekroonde Valk te realiseren en verzocht Van der Woude een projectplan te schrijven, zitting te nemen in de redactie en zelf een bijdrage te schrijven over het christelijk-sociaal ondernemerschap van Willem Hovy. Het is de bedoeling dat het boek in de loop van 2009 zal worden gepresenteerd.

Verder is Van der Woude gevraagd zitting te nemen in de redactiecommissie van het biografisch onderzoek naar A.S. Talma van drs. L. de Hoop. Met Werkman maakte hij deel uit van de redactiecommissie van het onderzoek van dr. J. Zwemer naar christelijke landarbeiders en kleine boeren (en hun veranderende organisatiepatronen) in Zeeland. Van der Woude was als mee-lezer betrokken bij het promotieonderzoek van drs. W.F. Scholten naar mr. B.W. Biesheuvel en bij de geschied-schrijving van de vliegbasis Leeuwarden, waaraan drs. T. de Jong in opdracht van het ministerie van Defensie werkt.

Werkman en Van der Woude maakten deel uit van de redactie van het *Cahier over de geschiedenis van de Christelijk Sociale Beweging*. Van der Woude was met dr. A.H. Bornebroek eindredacteur van het

Wilfred Scholten en stijlen van leiderschap

Scholten doet onderzoek naar ARP-premier B.W. Biesheuvel en schrijft een bijdrage voor de CSB-bundel 'Wie in de politiek gaat, is weg'.

Hoe kom je ertoe een biografie van Biesheuvel te gaan schrijven? 'In mijn dagelijks leven werk ik voor de NCRV bij het televisieprogramma Netwerk. Dat werk is af en toe wel een beetje vluchtig. Ik had behoefte om daarnaast iets te doen, waarin ik dieper kon gaan. En al sinds mijn jeugd ben ik geïnteresseerd in politieke biografieën. Toen ik nadacht welke persoon interessant zou kunnen zijn, kwam ik al snel op Biesheuvel.'

Waarom Biesheuvel? 'De man boeit me. Hij was de laatste grote leider van de ARP. Ik herinner me het nog uit mijn jeugd: "Stem Biesheuvel, lijst 4". Hij heeft zijn stempel gedrukt op de jaren zestig. Een imponerende figuur, ook fysiek. Het is interessant om zijn stijl van leiderschap te bekijken. Daarbij kun je ook vergelijkingen maken met leiders nu, zoals Balkenende en Bos.'

Vind je de tijd om je onderzoek goed te kunnen doen? 'Jazeker, het werkt zelf een beetje als een verslaving. Al mijn vrije tijd gaat eraan op. Maar gelukkig subsidieert het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten, zodat ik af en toe verlof kan opnemen. Jan de Bruijn is daarbij een goede begeleider. Hij kwam zelf met het voorstel om van mijn werk een promotieonderzoek te maken.'

En, geldt inderdaad 'wie in de politiek gaat, is weg'? 'Biesheuvel kwam uit de landbouw. Hij is een tijdlang voorzitter geweest van de Christelijke Boeren- en Tuindersbond. Vanuit die achtergrond kwam hij in de politiek terecht, werd Tweede Kamerlid, lid van het Europese Parlement, minister van Koninkrijksaangelegenheden, Landbouw en Visserij en tenslotte minister-president. In de politieke nam hij een zekere distantie van de boerenlobby, dat gaf wel wat strubbelingen. In die zin, ja, wie in de politiek gaat, is weg.'

zevende deel, *Geïnspreerde organisaties*, dat begin 2007 werd gepresenteerd. In 2007 werd begonnen met de realisatie van het achtste deel dat over de internationale activiteiten van de christelijk-sociale beweging handelt ('Grenzeloos christelijk sociaal'). De eindredactie is in handen van Van Dijk en Werkman.

Het werk aan de bundel met biografische portretten van protestantse politici afkomstig uit christelijk-sociale beweging, is in 2007 voortgezet. Als werktitel voor de bundel is gekozen: 'Wie in de politiek gaat, is weg?' Aan het project werken veertien onderzoekers mee. Van der Woude en Werkman voeren de redactie, en verzorgen ook de inleiding, het theoretisch kader en de slotbeschuiving. Daarnaast schrijft Werkman de biografische schets van C. Smeenk. Meer dan in de vorige bundel ligt het accent op verbindende thema's en analyse.

Bijeenkomsten en lezingen

Op vrijdag 8 juni 2007 verdedigde Paul Werkman zijn reeds genoemde academisch proefschrift. In de promotiecommissie van de faculteit der Rechtsgeleerdheid namen, naast De Bruijn, Schutte en Van Dijk, prof.dr. A.F. Heerma van Voss (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis/Universiteit van Utrecht), prof.mr. L.H. van den Heuvel (vU), prof.dr. P.M.M. Klep (Radboud Universiteit Nijmegen), prof.dr. D.Th. Kuiper (vU), prof.dr. H.E.S. Woldring (vU) plaats. De plechtigheid werd bijgewoond door ongeveer 150 belangstellenden. Daarnaast gaven velen, onder wie minister-president dr. J.P. Balkenende, oud-CNV-bestuurders A. Hordijk en dr. W. Albeda en de vroegere NCW-voorzitter C. Timmer blijk van hun belangstelling en waardering.

Op 22 november 2007 hield George Harinck zijn druk bezochte inaugurele rede als hoogleraar aan de vU. Zijn oratie was getiteld *Waar komt het VU-kabinet vandaan?* en behandelde het belang van de neocalvinistische traditie voor de twintigste-eeuwse geschiedenis van Nederland. Tevens werd in november een bijeenkomst georganiseerd voor de auteurs van de bundel *Wie in de politiek gaat, is weg?*

In het Trippenhuis van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen werden op 11 december de 'richtlijnen voor historisch-wetenschappelijk onderzoek in opdracht' gepresenteerd door initiatiefnemer en projectmedewerker Wouter Beekers. Bij de presentatie, waarbij verschillende onderzoeksinstituten vertegenwoordigd waren, sprak de president van de KNAW, prof.dr. Frits van Oostrom, zijn waardering uit voor het initiatief. Verder werd een reactie gegeven door mr.

Prof. G. Schutte en oud-premier Lubbers
bij de presentatie van CSB-cahier #7.
(foto Chris Schotanus)

Cahier nr. 8: 'Grenzeloos christelijk sociaal'

(voorlopige inhoudsopgave)

- Verantwoording (G.J. Schutte)
- Protestants Nederland en het buitenland (G. Harinck)
- CNV en de internationale arbeidersbeweging (J.J. van Dijk en P.E. Werkman)
- CSB en de Europese integratie (R. de Bruin)
- De CBTB en het Europese Landbouwbeleid (R.E. van der Woude)
- CSB en immigratie (J.M. Roosblad)
- Internationale solidariteit (G. Pruijm)
- CSB en emigratie (H. Krabbendam)
- CSB en Zuid-Afrika (G.J. Schutte)
- Dubbelportret A. Hordijk / J. Bos (M. Heuving)
- CSB in Europa (J.J. v. Dijk)
- Recensies (J. ten Hoope en L. Heerma van Vos)

Pieter Folmer, voormalige Legal Director van de Koninklijke Shell, en NRC-columnist mr. Maarten Huygen.

Onderwijs

Op verzoek van de faculteit der Letteren verzorgde Beekers voor een groep van ongeveer 25 geschiedenisstudenten een collegereeks over het historische fenomeen verzuiling. In de reeks, getiteld 'Paradoxen van de verzuiling', trachtte hij de verzuiling te plaatsen in het kader van het Nederlandse moderniseringsproces. Beekers en Van der Woude boden een masterwerkcollege aan over de maatschappelijke dimensie van de sociale woningbouw in de geschiedenis (met als titel 'Versteende verzuiling'). Het college kon vanwege het lage aantal inschrijvingen op de gehele masteropleiding helaas geen doorgang vinden.

Ook in het onderwijs van Werkman aan de Christelijke Hogeschool Windesheim komt zijn deskundigheid op het gebied van de christelijk-sociale beweging tot uiting. Hij verzorgde in 2007 onder andere colleges over politieke stromingen in Nederland, sociaal-economische geschiedenis (met onderzoek naar de arbeidersverhoudingen in de Twentse textielindustrie), Europese integratie en oral history (met onderzoek naar de sigarenindustrie in Kampen). Daarnaast ontwikkelde hij een derdejaars minor ontwikkelingsjournalistiek, meegefinancierd door de Interkerkelijke Coördinatie Commissie Ontwikkelingssamenwerking.

Archieven

In 2007 werden verschillende aanwinsten gedaan voor de collectie van het HDC. Op het gebied van de geschiedenis van de christelijk-sociale beweging betrof dit bijvoorbeeld vergaderingen van de Anti-Revolutionaire Partij en het Christen Democratisch Appèl (1974-1982), documentatie van ARP-policitus Jan Schouten en het archief van de scheepsbouwersfamilie Croles, tevens AR-bestuurders. Onder de meest geraadpleegde archieven door bezoekers van het Documentatiecentrum waren die van de ARP, H. Colijn, P. Jongeling, A. Kuyper en A.S. Talma. Ook zijn er afspraken gemaakt over de overdracht van het archief van Sonneheerdt, stichting voor blindenzorg.

Rolf van der Woude tijdens een interview met Radio Wereldomroep, achter een glas bier volgens het recept van bierbrouwer Hovy
(foto Maurice Laparlière)

PUBLIEKSACTIVITEITEN

Communicatieplan

In juni 2007 schreven de medewerkers van het CSB-project, op verzoek van subsidiënt Alfa Omega, een communicatieplan. Daarin stond centraal in hoeverre de actuele waarde van het historisch onderzoek naar de christelijk-sociale beweging verder kan worden verkend. Vastgesteld is dat het huidige klimaat gunstig is. Er lijkt een opleving te zijn van de bezinning op het christelijk-sociaal denken die uitgaat van organisaties als de Stichting Christelijk-Sociaal Congres, het CNV, het Slotemaker de Bruïne Instituut en het GMV. Ook de regeringsdeelname van twee politieke partijen die zich expliciet spiegelen aan het christelijk-sociaal denken, het CDA en de ChristenUnie, mag in dit kader niet ongenoemd blijven.

De CSB-projectgroep ziet een taak om het huidige christelijk-sociaal denken te voeden vanuit zijn historische expertise. De erfenis van de christelijk-sociale beweging is weliswaar tijdbepaald, maar wel bezitten visies actualiteitswaarde en kunnen de geschiedenissen van mensen en organisaties inspirerend werken. Vanuit deze overtuiging heeft de CSB-projectgroep prioriteit gegeven aan wetenschappelijk onderzoeks- en publicatiewerk waarbij gestreefd werd naar relevantie en toegankelijkheid voor een zo groot mogelijk publiek.

Het is hierbij gebleken dat het moeilijk blijft aandacht te vragen voor de geschiedenis van de christelijk-sociale beweging en om een vertaalslag te maken naar het heden. De CSB-projectgroep wil de mogelijkheden hiertoe meer verkennen, in een poging nieuwe doelgroepen te bereiken. Daartoe wil de groep, naast de blijvende investeringen in onderzoek en publicaties, zich bijvoorbeeld richten op nieuwe samenwerkingsverbanden en op gebruik van nieuwe media. In het communicatieplan is dit voornemen uitgewerkt en van de eerste resultaten kan hier al melding worden gemaakt.

Cahier

Het *Cahier over de geschiedenis van de Christelijk Sociale Beweging* is een gemeenschappelijke uitgave van Uitgeverij Aksant en het CNV. Het is bedoeld om de geschiedschrijving van de christelijk-sociale beweging te stimuleren en deze onder een breed publiek bekend te maken. Het is de bedoeling dat het laatste deel van het cahier bij het honderdjarig bestaan van het CNV in 2009 zal verschijnen. In 2007 werden gesprekken gevoerd over een voortzetting van het cahier waarin de huidige waarde van het christelijk-sociale gedachtegoed centraal moet staan. Desgevraagd hebben Werkman en Van der Woude toegezegd bereid te zijn vanuit hun historische expertise ook aan dit cahier een bijdrage te leveren.

Bijeenkomsten en lezingen

Deel zeven van het *Cahier over de Geschiedenis van de Christelijk-Sociale Beweging: Geïnspireerde Organisaties* werd op 2 februari 2007 door redactievoorzitter Schutte aangeboden aan de voormalige minister-president en hoge commissaris voor de vluchtelingen van de Verenigde Naties, dr. R.F.M. Lubbers. Dit gebeurde tijdens het tweedaagse congres van het VNO-NCW in het Bilderberghotel in Oosterbeek.

Aan het Princeton Theological Seminary vond op 30 maart 2007 de jaarlijkse 'Abraham Kuyper consultation on Neo-calvinism, pluralism and civil society' plaats, in samenwerking met de VU, Redeemer University College en de Christian Labour Association of Canada. George Harinck opende de bijeenkomst met een rede over 'the socio-political implications of Neo-Calvinism in the Netherlands'.

Op 20 juni 2007 vond de presentatie van *Onrust in de wijngaard*, het boek over de geschiedenis van de Christelijke Hogeschool Windesheim, plaats in het mediacentrum van de hogeschool. Grondleggers van Windesheim, Loek Vredevoogd en Gert Veenhoven, namen de eerste exemplaren in ontvangst.

In juli 2007 werd een besloten internationale conferentie belegd op Windsor Castle in Engeland waar christelijk-sociale thema's aan de orde kwamen. Het onderwerp van de conferentie was de betekenis van religie (het christendom) voor samenlevingsvisies. Engelse, Amerikaanse en Nederlandse wetenschappers en politici waren aanwezig, onder wie het CDA-Tweede-Kamerlid H.J. Ormel. Namens het HDC nam George Harinck deel aan de conferentie.

In november 2007 vond de presentatie van de biografie van Slotemaker de Bruïne plaats. Daarbij werd tevens de De Savornin

Lohman Prijs aan dr. Stefan Paas uitgereikt, voor zijn boek *Vrede stichten: Politieke meditatie*. In dezelfde maand hield Harinck een lezing bij een vergadering van de Verenigingsraad van de NCRV. Hij sprak over de mogelijke rol van de christelijke omroep in een ontzuilde en multiculturele samenleving.

Op 18 december 2007 werd het nieuwe deel van het *Jaarboek voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme na 1800* gepresenteerd. De titel luidde *Het liep op rolletjes: de invloed van het openbaar vervoer op de organisatie van het protestantisme in Nederland*. Het jaarboek stond onder redactie van Dick Kuiper en Jasper Vree. Een van de bijdragen was van de hand van Van der Woude.

Besprekingen en interviews

De bundel *Geloof in eigen zaak* (verschenen in 2006) is goed ontvangen. *Trouw*, *Reformatorisch Dagblad*, *Nederlands Dagblad* en *Forum*, opinieblad van VNO-NCW, gaven aan het boek en het symposium uitgebreide aandacht. De kritieken waren over het algemeen positief. *Friesch Dagblad* (25 maart 2006) concludeerde: 'Een interessante inkijk in de christelijk-sociale beweging, de bron van ons typische poldermodel. De afzonderlijke portretten vonden waardering bij het *SER-bulletin*, *Transparant* (2007), *Geschiedenis Magazine* (2007), *Documentatieblad Nederlandse Kerkgeschiedenis* (augustus 2007) en het *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* (2006 nr. 4). Het gerenommeerde vakblad *BMGN*(CXXII 2007 afl. 3) concludeerde: 'De protestantse ondernemers hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van de Nederlandse overlegeconomie.' Het boek was voor prof. dr. J. Koelewijn, in zijn column voor het *Financieel Dagblad* (22 december 2007), aanleiding tot een beschouwing over de huidige beloningen in het bedrijfsleven. De uitgever heeft laten weten dat de eerste druk vrijwel uitverkocht is.

Werkmans proefschrift heeft ruime aandacht gekregen van de landelijke media. De centrale these kwam daarbij goed naar voren, zoals bleek uit de verschillende koppen die de besprekingen kregen: 'CNV een brede emancipatorische beweging' (ANP 8 juni 2007), 'CNV was wel degelijk structureel emancipatorisch' (*Reformatorisch Dagblad* 8 juni), 'Beginjaren CNV vol ideologische strijd' (*Nederlands Dagblad* 9 juni), 'Verzet tegen een door God gewilde orde' (*Friesch Dagblad* 13 oktober). Ook in de vakpers is het proefschrift goed ontvangen. Het *SER-Bulletin* (september 2007) constateert dat het beeld van de christelijke vakbeweging is bijgesteld. 'CNV belangrijk voor eman-

cipatie Nederlandse arbeider', schreef het *Historisch Nieuwsblad* (21 augustus 2007). Het *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* (aflevering 4 2007) waardeert het proefschrift, omdat het inzichtelijk heeft gemaakt hoezeer het CNV heeft geworsteld met enerzijds de modernisering en anderzijds de behoudende krachten in de orthodox-protestantse wereld.

In het blad *Buùùren* van de Stichting Buurtbemiddeling Amsterdam (december 2007) verscheen een interview met de geschiedschrijvers van de Amsterdamse woningstichting Patrimonium. Een van de conclusies die de onderzoekers trekken komt in het interview duidelijk naar voren: 'Integratie was toen deels: segregatie. Men voelt zich veiliger als de burens gelijken zijn. En vaak is dat nog zo.'

Op 20 december besteedde het *Nederlands Dagblad* uitgebreid aandacht aan het verschijnen van de bundel *Het liep op rolletjes*, waarin ook een bijdrage van Van der Woude is opgenomen.

Opinie

In verschillende artikelen reflecteerden historici van het CSB-project op de actualiteit. Naar aanleiding van het aantreden van het vierde kabinet-Balkenende schreef Schutte in het *Friesch Dagblad* (16 februari 2007). Daarin benoemt hij elementen uit het christelijk-sociaal denken die vandaag de dag nog steeds van waarde worden geacht. 'Ondanks wat veel mensen denken,' aldus Schutte, 'heeft de ontzuiling de doorwerking van het christelijk-sociale denken niet beëindigd.' Volgens Schutte worden fundamentele christelijke visies, waarin de samenleving in eerste instantie als *gemeenschap* van waardevolle en verantwoordelijke individuen wordt beschouwd, als waar erkend. Door de *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (7 april 2007) werd Schutte over hetzelfde onderwerp geïnterviewd. Naar aanleiding van het verschijnen van het zevende deel van het *Cabier over de geschiedenis van de Christelijk Sociale Beweging* werd hij verzocht een artikel te schrijven voor het magazine van de CNV BedrijvenBond (april 2007).

Van der Woude schreef voor *GMV Pleidooi* een opiniestuk waarin hij reflecteerde op het denken in termen van 'levensloop'. Vragen over hoe wij onze levensloop vormgeven en welke levenskunst wij willen uitdragen zijn volgens Van der Woude, zoals binnen het christelijk-sociaal denken altijd is benadrukt, expliciet of impliciet verweven met waarden en normen. In *Opbouw* (26 oktober 2007) schreef Van der Woude over de rol van het diaconaat in historisch perspectief.

In verschillende opiniestukken (in het *NRC Handelsblad* op 13 juli

2007 en *De Volkskrant* van 4 december 2007) leverde Beekers vanuit zijn historische onderzoek een bijdrage aan de discussie over de rol van de woningcorporaties in de probleemwijken en het voornemen van de minister van Financiën hun vermogens af te romen. Beekers wees erop dat het ideaal van het maatschappelijk middenveld, dat het denken over woningcorporaties sinds hun oprichting heeft bepaald, door eenzijdig overheidsingrijpen onder druk komt te staan: 'Een opvallende keuze voor een kabinet waarvan de premier in 2002 de vraag stelde wat er rest van de gevoelde verantwoordelijkheid van burgers in het maatschappelijke middenveld "als de overheid ingrijpt in de bedrijfsvoering, de reserves afroemt of beslissingen over investeringen niet zelfstandig genomen kunnen worden"', aldus Beekers. Zijn stellingname werd ook in andere media besproken, bijvoorbeeld in *Aedes magazine* van 8 augustus 2007 en *Vrij Nederland* van 18 augustus 2007.

Na het eerste opiniestuk over deze problematiek verzocht Aedes Vereniging van Woningcorporaties de auteur zijn gedachtegang uit te werken in een rapport. In dit rapport, dat de titel kreeg 'Niet heffen, maar verankeren' vatte Beekers de bezwaren tegen de voorgenomen overheidsheffing samen. Het staat haaks op de juridische positie van woningcorporaties als private rechtspersonen. Bovendien rijmt het voornemen niet met de erkende waarde van de corporatiesector als middenveldspeler tegenover een uitdijende overheidsbureaucratie. Ten slotte staat het plan op gespannen voet met de constatering dat de leefbaarheid van een samenleving gebaat is bij de eigen verantwoordelijkheid van burgers. Het onverkorte rapport werd in augustus 2007 overhandigd aan de minister van Wijken, Wonen en Integratie, Ella Vogelaar.

In verschillende media verscheen een bewerkte versie van de oratie van George Harinck: 'Waar komt het VU-kabinet vandaan?' (*Reformatisch Dagblad* 23 november), 'Het neocalvinisme is nooit dood geweest' (*Nederlands Dagblad* 23 november) en 'Waar komt dit kabinet vandaan?' (*Opinio* 23 november). In zijn column voor het *Nederlands Dagblad* (6 oktober) reflecteerde Harinck vanuit de calvinistische politieke traditie op de samenlevingsvisie van het kabinet Balkenende IV.

Radio

In mei 2007 raakte de CSB-projectgroep betrokken bij het mediaproject 'Koopman en Dominee', een reportage reeks die een gezamenlijke onderneming was van *Trouw*, EO en Wereldomroep. Naar aanleiding van zijn biografische schets van bierbrouwer Willem Hovy werd Van

der Woude geïnterviewd in De Pilsener Club, waar het bier nog steeds wordt geschonken volgens Hovy's recept. In *Trouw* van 20 juni 2007 werden gedeelten uit het interview gepubliceerd. Een citaat: 'Was Willem Hovy een pionier van het tegenwoordig zo in zwang zijnde Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen? "Ja", zegt Van der Woude. "Hij koos bewust voor een lagere winst in een tijd dat zoveel mogelijk geld verdienen de norm was."

Aan het eind van 2007 werd het HDC door de Evangelische Omroep benaderd een geschiedenisprogramma te lanceren over de protestants-christelijke geschiedenis. Samen met EO-redacteur Koos van Noppen vormden Wim Berkelaar en George Harinck een redactieraad. De voorbereidingen in 2007 zorgden ervoor dat vanaf januari 2008 een wekelijks programma wordt uitgezonden (zaterdagen om 13.30 uur op radio 5: 747 AM). Hoewel het programma dus goeddeels buiten het verslagjaar valt, kan gemeld dat het wekelijks een luisterpubliek van ongeveer zestigduizend mensen bereikt. Voor het CSB-project is het programma een interessante mogelijkheid om zijn onderzoeksbevindingen wereldkundig te maken.

Internet

Aan het einde van het verslagjaar tekende zich een kans af ook het internet te gebruiken om de geschiedenis van de christelijk-sociale beweging bekend te maken onder een breed publiek. De VU, NCRV en PKN namen het initiatief tot de oprichting van de website 'protestant.nl'. Ze wisten een scala van maatschappelijke organisaties bij het initiatief te betrekken en benaderden ook het HDC. Protestant.nl is bedoeld om actuele ontwikkelingen te verdiepen vanuit de protestants-christelijke traditie. Er verschijnen discussiebijdragen en themaonderwerpen en er wordt historische informatie aangeboden. Ook hier tekent zich een kans af voor het CSB-project het publieke debat te verdiepen vanuit historisch onderzoek.

PUBLICATIES

- Beekers, W., 'Bouwen op een levensbeschouwing; Herman Stoekenbroek en de christelijke woningbouw', in: G.J. Schutte e.a. (red.), *Geïnspireerde organisaties; verzuiling en ontzuiling van de christelijk-sociale beweging; cahier over de geschiedenis van de christelijk-sociale beweging* 7 (Amsterdam 2007), 11-15.
- , 'Bos op nationaliseringspad; gebruik woningcorporaties niet als melkkoe', in: *NRC Handelsblad* (13 juli 2007)
- , 'Tussen Scylla en Charybdis; over een kleine eeuw historisch-wetenschappelijk onderzoek in opdracht', in: L.J. Dorsman en P.J. Knegtman (red.), *Onderzoek in opdracht. De publieke functie van de universitaire wetenschap in Nederland sedert 1876* (Hilversum 2007), 93-106.
- , 'Fiscus moet van woningcorporaties afblijven', in: *De Volkskrant* (4 december 2007).
- Werkman, P.E., '*Laat uw doel hervorming zijn!*' *Facetten van de geschiedenis van het Christelijk Nationaal Vakverbond in Nederland (1909-1959)* (Hilversum 2007)
- Van der Woude, R.E., 'De zendingsreizen van Klaas Kater. De verbreding van het nederlandsch Werkliedenvernond "Patrimonium" via spoor en tramwegen (1880-1895)', in: D. Th. Kuiper, J. Vree (red.), *Het liep op rolletjes. De invloed van het openbaar vervoer op de organisatie van het protestantisme in Nederland* (Amsterdam 2007), 141-165.
- , 'Natuurlijke leider met torenhoge ego's', boekbespreking van F.J.M. van de Ven, *Anton Jurgens Hzn 1867-1945. Europees ondernemer, bouwer van een wereldconcern* (Zwolle 2007) en A. van der Zwan, *Hij overwon iedereen op een vrouw na. F.H. Fentener van Vlissingen 1882-1962* (Amsterdam 2006), in: *Nederlands Dagblad* (26 januari 2007)

- , ‘De hoge vlucht van Hans Hirschfeld’, boekbespreking M. Fenne-
ma, J. Rhijnsburger, Dr. Max Hirschfeld, de man van het grote geld
(Amsterdam 2007), in: *Nederlands Dagblad* (14 september 2007)
- , ‘Keuze geen luxe maar plicht’, in: *GMV Pleidooi* (2 juni 2007)
- , “‘Doet wel aen den Armen. U loon is in den Hemel’” Diaconie in
historisch perspectief’, in: *Opbouw* (26 oktober 2007)
- Van der Woude, R.E. met M.G.M. Smits, “Op nieuw land een
nieuwe maatschappij”. Verzuiling en ontzuiling bij de landbouw-
organisaties in Flevoland 1942-1995; in: *Geïnspireerde organisaties.
Cabier over de geschiedenis van de Christelijk-Sociale Beweging VII*
(Amsterdam/Utrecht 2007)

Wie in de politiek is gaat weg? (Voorlopige inhoudsopgave)

Inleiding (P.E. Werkman en R.E. van der Woude)

De rolverandering van politici (B. van den Braak)

Protestanten als politicus en lobbyist (P.E. Werkman en R.E. van der
Woude)

Deel 1 – Vertegenwoordigers uit de werkgevershoek:

H.M. Oppedijk (D.Kooistra)

H. de Vlugt (H. Kaal)

J. van Aartsen (J.J. van der Berg)

J.E. Andriessen (A. van Kessel)

Deel 2 – Vertegenwoordigers uit de boek van land- en tuinbouw:

A. Colijn (M. Smits)

J. Weitkamp (J.B. Weitkamp)

B. Biesheuvel (W. Scholten)

H. van Leeuwen (E. ter Veld)

Deel 3 – Vertegenwoordigers uit de boek van de werknemers:

A.S. Talma (G. van Krieken)

J.Th. de Visser (J. de Bruijn)

C. Smeenk (P.E. Werkman)

L. de Graaf (J.J. van Dijk)

Slotbeschouwing (P.E. Werkman en R.E. van der Woude)